

SZILÁGYI MÁRTON

Textológiai megfontolások és poétikai tanulságok

(Fazekas Mihály: *Lúdas Matyi*)

Fazekas Mihály költői életműve és életrajza bővelkedik a megoldatlan kérdésekben vagy a feloldatlan paradoxonokban. S noha életművének van színvonalas filológiai feldolgozása, hiszen több évtizede rendelkezésre áll a kritikai kiadás,¹ Julow Viktor 1982-es életrajzi monográfiája² pedig szintézisszerűen foglalta össze az irodalomtörténeti szakirodalom addigi eredményeit (szuggesztív fejlődéstörténeti koncepcióba illesztve bele Fazekas pályáját), mégis megérett az idő arra, hogy textológiai szempontból is újragondoljuk a Fazekastól hátrahagyott termést. Debreczeni Attila áttekintése, amely egy új kritikai kiadás alapvetése, mindazonáltal jól mutatja, hogy mennyire bizonytalan kiterjedésű és autoritású Fazekas lírai életműve.³ Ez a helyzet pedig erősen összefügg azzal, hogy a szövegek kezelésében, hagyományozásában a költőt nagyfokú nemtörődömség jellemezte, verseit nem gyűjtötte össze és nem rendszerezte – ebben például jelentősen eltért Csokonaitól, akiben megvoltak ezek a törekvések, s létre is hozta azokat a kiadásokat, amelyek szándéka szerint a világ elé tárták életművének vállalható részét.⁴

Éppen ebből a szempontból van különleges helyzetben Fazekas legterjedelmesebb verses epikai műve, a *Lúdas Matyi*. Textológiai szempontból azért érdekes a helyzet, mert ugyan ebben az esetben sem maradt ránk kézirat, viszont rendelkezésünkre áll a szöveg két kiadása: egy, a szerző engedélye nélkül megjelent edíció, s egy második, amely immár Fazekas közreműködésével készült. S noha mindkettő névtelen, legalább a második kiadás egyértelműen Fazekashoz köthető, s ilyenformán persze az első is (erről a későbbiekben még lesz szó). Azaz a *Lúdas Matyi* esetében két, egymástól eltérő, más szövegállapotot (pontosabban a szöveg készültségének más szakaszát) mutató szövegforrásunk van, ráadásul rendelkezésünkre állnak olyan külső adatok is, amelyek révén bizonyos problémák egyáltalán megragadhatók. S noha a kortársak és a közvetlen utókor ez utóbbiak ismeretével valószínűleg nem rendelkezett, az egykorúan nyomtatott szövegek nekik is hozzáférhetőek voltak. Ráadásul – az egész életművet

¹ FAZEKAS MIHÁLY *Összes Művei*, I–II. kötet, s. a. r. JULOW Viktor, KÉRY László, Bp., Akadémiai, 1955. (a továbbiakban: FMÖM)

² JULOW Viktor, *Fazekas Mihály*, Bp., Szépirodalmi, 1982.

³ DEBRECZENI Attila, *Egy új Fazekas-kiadás alapvetése*, ItK, 2019/5, 661–694. Jelen dolgozat ehhez a tanulmányhoz kíván kapcsolódni, jelentősen továbbgondolva mindazt, amelyet egy korábbi, több, mint másfél évtizedes tanulmányomban foglaltam össze: SZILÁGYI Márton, *Kegyelem és erőszak: Fazekas Mihály Lúdas Matyija*, Alföld, 2002/7, 41–57.

⁴ Ezt kiválóan érzékelteti Debreczeni Attilának az új kritikai kiadást előkészítő, textológiai monográfiája: DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Bp. – Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

figyelembe véve – a *Lúdas Matyi* tekinthető Fazekas egyetlen, önálló kötetben megjelent, már életében kiadott költői művének. Mindazonáltal Fazekas halálakor a nekrológok például a *Lúdas Matyit* egyetlen szóra sem méltatták, egyetlen, számára a halhatatlanságot biztosító műként kizárólag a *Magyar Fűvészkönyvet* említették; Fazekas nevét tehát egykorúan még biztosan nem a *Lúdas Matyival* azonosították. Megjegyzendő persze, hogy a két ismert nekrológ voltaképpen csak egy: szövegük – néhány szó eltérését leszámítva – teljesen azonos, minden bizonnyal ugyanattól a debreceni levelezőtől származnak, akinek a kiléte nem ismeretes (egyébként mindkét szöveg anonim).⁵ Vagyis túlságosan komoly következtetést nem lehet belőlük levonni, mert nyilván nem valamiféle testületi vagy közösségi vélekedést tükröznek, hanem legfőlegbenn egy ember értékítéletét mutatják, s még csak azt sem tudjuk, kiét. Mindazonáltal, ezt is beleszámítva, az nyugodtan megállapítható: önmagában nem meglepő, hogy a *Magyar Fűvészkönyv* ilyen kiemelt pozícióba került, hiszen ez a könyv tudós teljesítménynek volt tekinthető, s a szerzők nevének feltüntetésével jelent meg. Ám a költői életmű egészéből mégiscsak a *Lúdas Matyi* lett volna a leginkább problémamentesen Fazekashoz köthető szöveg, s ez mégsem merült föl a halál pillanatában főműként. Könnyen lehet, hogy ennek a magyarázata ott kereshető, hogy a nekrológ nem költőként akarta Fazekast megragadni: sokkal inkább a tudós státuszában akarta őt láttatni (a hazafi megkérdőjelezhetetlen pozíciója mellett), s erre valóban a *Magyar Fűvészkönyv* volt a legalkalmasabb.

Ezen adat mellé érdemes rögtön odatenni egy másikat is, amelyre szintén Debreczeni Attila hívta fel a figyelmet (s persze előtte a kritikai kiadás): a *Lúdas Matyinak* ugyanis ismeretes néhány kéziratos másolata is. Az első, 1815-ös, nem autorizált kiadás alapján készült egy ponyvakiadás, valamint egy kéziratos másolat, amely Somosi Mihály 1808-as gyűjteményében maradt fenn.⁶ Megvan az 1815-ös kiadás kéziratos nyomdapéldánya is.⁷ Ez utóbbinak a jelentősége inkább abban áll, hogy Debrecenben maradt fenn – s noha nem tudunk szinte semmit az elkészüléséről, erősíti azt a benyomást, hogy az első, nem autorizált kiadás is Debrecenhez kapcsolódott. Azaz alighanem Fazekas műve esetében egy lokális és nem országos terjedéssel kell számolni, még a megjelenés előtt (erről még a továbbiakban lesz szó).

A *Lúdas Matyi* hatástörténetét, amelyet két, egymással nem azonos, a szerző életében megjelent kiadás fémjelez, az mutatja, hogy maga a mű egyre többször oldódott el eredeti nyelvi-retorikai felépítésétől, s a belőle készülő átdolgozások – mint például a már néhány évtizeddel későbbi reformkori színpadi feldolgozások vagy a ponyvanyomtatványok – egyre inkább elfedték Fazekas művének valódi poétikai karakterét. A *Lúdas Matyi* tehát úgy élt meg egy látszólagos recepciós sikertörténetet, hogy poétikai karaktere szinte teljesen rejtve maradt. Az újabb feldolgozások más

⁵ A Fazekasról szóló, két egykorú nekrológ: Magyar Kurir, 1828. márc. 4., 142.; Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1828. márc. 8., 153–154.

⁶ Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, R 817.

⁷ Déri Múzeum, Irodalmi Gyűjtemény, Debrecen, K. X. 75. 106. 1.

értelmezéseket jelentettek, ami azt is magával hozta, hogy a mű értelmezése egyre inkább megmerevedett. Ezért érdemes a mű textológiai problémái felől újragondolni a kérdést: a történeti-filológiai megfontolások fényében ugyanis lehetséges eljutni egy új olvasathoz, hiszen az értelmezéstörténet számos olyan lappangó, de poétikai szempontból figyelemre méltó felismerést fogalmazott meg, amely mindezedig nem (vagy csak alig) került bele a köztudatba, ám érdemesek a továbbgondolásra.

Mit tudunk a mű keletkezéséről?

Fazekas Mihály, akinek egész irodalmi működését az években mérhető kihagyások, a fennmaradt művek nélküli időszakok jellemzik, 1804-ben írta meg a *Lúdas Matyit*. Erről az 1804-es változatról közvetlenül alig tudunk valamit: kézirata nem maradt fenn, sőt egykorú másolatát sem ismerjük. Magáról a keletkezési időpontról is egyedül csak Fazekas 1815. november 24-i, Kerekes Ferenchez intézett leveléből értesülhetünk: „Matyi az én szülöttem. Született 1804-ben, becsülletet tanulni ment Kazinczy Ferenc Úrhoz, ki még akkor nőtelen és magyar volt; onnan jó tanácsokkal és intésekkel jött vissza 1805-ben (...)”⁸ Fazekas, úgy látszik, ha a kiadásra ekkor nem gondolt is, valamiféle szűkebb körű nyilvánosságot mégiscsak szánt a művének, hiszen elküldte Kazinczy Ferencnek (akinek ekkori reaklásáról ismételtelen nincsenek ismereteink).⁹

Ha elfogadjuk a mű keletkezésének 1804-es dátumát, amelyre csak ez az egyetlen – igaz, utólag magától a szerzőtől származó – adatunk van, akkor érdemes azon is elgondolnunk, mi indokolhatta éppen ekkor egy ilyen műfajú és karakterű szöveg megszületését. S ennek a dátumnak lehet jelentősége, ha számításba vesszük, hogy Fazekas alkotói periódusai visszatérően azokhoz az időszakokhoz látszanak kapcsolódni, amikor erőteljes és hozzá érzelmileg is közelálló alkotói egyéniségek inspirálják.¹⁰ Ez az év pedig Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya*jának az elkészültéről nevezetes – márpedig

⁸ A levél szövegét lásd FMÖM II. 97–98.

⁹ FMÖM II. 97. Minden bizonnyal erre az eseményre utal a következő Kazinczy-level: „Fő Hadnagy Fazekas Ur verseit Álmosdról felhoztam. Magam viszem le Debreczenbe 8berben [októberben – Sz. M.]” Kazinczy Nagy Gábornak, 1805. szept. 5. = KAZINCZY FERENCZ levelezése, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1892, III, 423. Kazinczy levelezése a következő kiadásokban érhető el: KAZINCZY FERENCZ levelezése, I–XXI. kötet, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911. – XXII. kötet, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., MTA, 1927. – XXIII. kötet. 1927 óta előkerült és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai, 1960. – XXIV. kötet. 3. pótkötet, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. – XXV. kötet. *Hivatali levelezés*, s. a. r. Soós István, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. (a továbbiakban: KazLev.) Eszerint akár Kazinczy véleménye szóban is elhangozhatott egy személyes találkozás során, s talán ezért nincs nyoma a levelezés anyagában.

¹⁰ Csokonai és Fazekas barátságának a részleteiről és mélységéről alig tudunk valamit, hiszen amikor alkalmuk volt találkozni, akkor egy városban laktak, és nem maradt fenn levelezésük. Ami mégis kikövetkeztethető: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014, 351.

az irodalomtörténeti kutatás Fazekas nevéhez kötötte azt a két fiktív levelet, amelyben a *Dorottyával* kapcsolatos, egykorúan legfontosabb kritikai állásfoglalás fogalmazódott meg.¹¹ A szerző azonosítása külső és belső filológiai érvek alapján történt meg, mivel a szöveg két női névvel volt szignálva. Az első név (Fűsűs Ilona) azonban magának a *Dorottyának* az előbeszédéből van kölcsönözve, hiszen – éppen a költői fantázia lehetőségeinek megvilágításakor – ott olvashatjuk a „Fűsűsné” nevet: „A’ Mátyás Király’ Palotájáról Fűsűsné is tud beszélni valamit, ha járt valaha benne – De Poétának lenni éppen azt teszi egyiket, hogy költeni és képzelni tudjon az ember.”¹² A másik név (Jámbor Mária) pedig beszélő névként értelmezhető, különösen, hogy ebben a levélben – felerősítvén Fűsűs Ilona ilyen természetű megjegyzéseit – kizárólag „jámbor” erkölcsi fenntartások fogalmazódnak meg. Ez a két levél egy többszörös fikcionál eljárás keretében rendkívül erőteljes kifogásokat fogalmazott meg; nem lenne érdektelen aprólékos kritikátörténeti elemzésük sem, ám itt kizárólag néhány, a *Lúdas Matyi* kapcsán lényegesnek látszó összefüggésre hívnám föl a figyelmet.

Fűsűs Ilona ugyan részletes hibajegyzéket is mellékel (ezek egyébként rendkívül éleselméjűen tesznek szóvá tárgyi és stiláris következtelenségeket), legfontosabb mondanivalója mégis a mű moralitásával kapcsolatos. Az első levél beszélője elvi kiindulópontként szögezi le, hogy amely „verszetnek nem az erkölcs a főcélja, nincsen annak lelke, akármilyen szépnek tessék is különben: hasonlatos az a festett képhez és a pengő hegedűhöz, mellyek az érzékenységeket felcsikládozzák, de a sziv kívánságit ki nem elégítik”.¹³ A nyilvánvaló utalás Szent Pálnak a korintusiakhoz írott első levelére (1Kor 13,1) még inkább kiemeli a mondat morálteológiai alapozottságát, különösen, hogy az idézet éppen a Szent Pál-i gondolat központi fogalmát, a szeretetet nem veszi át szó szerint, s így a hiányával, azaz egy elliptikus szerkezet révén lépteti be a fiktív levélbe. Ilyenformán különösen súlyosnak bizonyul a következtetés, hogy a *Dorottya* címszereplőjéből hiányzik a vétek és a virtus mozzanata egyaránt: „Dorottyába se vétek, se virtus nem látszik addig, míg az Úr Erist belé nem krapflizza: ami gyengeség van is benne, az is olyan, ami az Istennek minden teremtésével, vagy amint az Úr Venussal mondatja, még a penésszel is köz. Ugyan miért kelle hát azt a szegény érző társunkat olyan utálatosan bémázolni?”¹⁴ Fűsűs Ilona szerint tehát a mű relativizálja a bűn fogalmát is: „Én ugyan el merem mondani, hogy aki az Úr Dorottyájába gyönyörködik, ha egy tisztas öreg asszonyt és egy pirospozsgás gonosztévőt elébe állitanának nem tudná igazán megítélni, mellyik szebb, vagy rútabb a másiknál.”¹⁵

¹¹ Vö. Dr. BARCSA János, *Két nő bírálata Csokonai Dorottyájáról 1804-ben*, ItK, 1905/1, 112–119. A két levél így belekerült a kritikai kiadásba is: FMÖM II. 14–24. A szerzőség mérlegelését lásd *uo.*, 215–217.

¹² CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Tanulmányok*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, Bp., Akadémiai, 2002, 76. A név magyarázatok ezzel a lehetőséggel mind a Fazekas, mind a Csokonai kritikai kiadás számot vetett: *uo.*, 234; FMÖM II. 215.

¹³ FMÖM II. 15.

¹⁴ FMÖM II. 15–16.

¹⁵ FMÖM II. 16.

Ezt a gondolatot szövi tovább a másik levél, amely a beszélő personájának megkonstruálásán túl nem is fogalmaz már meg olyan hibajegyzéket, mint az előbbi levél: Jámbor Mária megképzése egy 28 esztendeje eladó sorban élő, idős hajadon tudatának imitálásával történik meg. Jámbor Mária levele révén teljeseedik ki a korábbi implicit állítás: a férjhez menés elmaradása nem feltétlenül boldogtalanság, a pártában maradó leány vagy az özvegyen maradó asszony megöregedése pedig nem tragikai vétség vagy komikai hatáselem. Ráadásul ez a levél – a *Dorottya* szerzőjének édesanyjára célozva – erőteljesen „ad hominem” típusú érveléssel is él: „Ne legyen tehát ezután az Úr olly kegyetlen az árvák és az özvegyek eránt, emlékezzen meg róla, hogy egy azok közzül az is, aki az Urat szive alatt hordozta, aki még nincs 64 esztendős, pedig példája a tiszta erkölcsnek.”¹⁶ A két fiktív levél nem egyszerűen elmarasztalja a *Dorottya*t, hanem inkább azt írja körül, aminek egy ilyen karakterű műből nem lenne szabad hiányoznia – s ezzel mintegy előkészít egy hasonlóképpen négy részre osztott, látszólag frivol témára épülő eposzt. Ebben az értelemben tehát minden bizonnyal igaza van Vargha Balázsnak, aki így fogalmazott: „A *Dorottyanak* köszönhetjük – ha igaz – a kor másik epikus remekének, a *Lúdas Matyinak* megszületését.”¹⁷ A *Lúdas Matyi* történeti-poétikai értelmezésekor érdemes tehát nyomatékosan figyelni arra, vajon mennyire harmonizálnak a két fiktív levélben kifejtett erkölcsi alapelvek a műben megvalósuló poétikai szerkezettel.

Az 1804-ben keletkezett kézirat azonban mégiscsak belekerülhetett a kézírásos másolatok útján történő terjedés folyamatába, ahogyan ezt egyértelműen mutatja az első, Fazekas tudta nélkül megjelenő kiadás sorsa is: az ekkor Bécsben élő, de 1815-től a debreceni református kollégiumban tanító Kerekes Ferenc 1815-ben úgy adta ki a *Lúdas Matyit*, hogy szerzőjének kilétéről nem volt tudomása.¹⁸ Ezért illesztett a mű elé egy verses bevezetőt, amelyben reflektált is erre: „E munkácskának ki legyen szerzője, ha kérded, / Nem tudom: a’ bizonyos, hogy az én kezeimbe csak így jött / Név nélkül; nekem egy szomszédom hozta az Erdő- / Hátról vagy honnan, hogy jó lessz rajta nevetni / Majd borozás közben.”¹⁹ A másolatok azonban valószínűleg Debrecenhez köthetők. Ezt részleteiben nem tudjuk bizonyítani, mert sajnos nem ismeretesek mindmáig ilyen kéziratok, de az egész megjelenés annyira Debrecenhez kapcsolódik (még ha a kiadásra vállalkozó nyomdász bécsi volt is), hogy más logikai lehetőség aligha marad. Ezt erősíti az 1815-ös kiadás nyomdai kézirati példányának debreceni fennmaradása is, ahogyan erről már volt szó. A – sajnos, nem ismeretes – másolatok alapvetően nem mutathattak jelentős szövegromlást vagy komoly variá-

¹⁶ FMÖM II. 24.

¹⁷ VARGHA Balázs, *Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1974, 228. – Vö. még Julow Viktor megjegyzésével: JULOW, *i. m.*, 225.

¹⁸ Kerekes irodalmi munkásságának értékelését lásd Hazai és Külföldi Tudósítások, 1823, II, 43. sz., 338. – Vö. még GÁLOS Rezső, *Kerekes Ferenc és a Lúdas Matyi*, Győri Szemle, 1937/7–8, 93.

¹⁹ Az első kidolgozás szövegét a kritikai kiadás a jegyzetek között közölte; az idézet innen való: FMÖM I. 290.

ciókat, amennyire egyáltalán az 1815-ös kiadásból és Fazekas erre adott reakciójából következtethetünk, hiszen a szerző ilyeneket egyáltalán nem említett. Amennyiben így volt – nem tudhatjuk –, akkor a *Lúdas Matyi* ebben a korai szakaszában nem jutott túl messzire a közköltészeti alakulás útján.

A magyar szövegkiadások történetének sajátos paradoxona, hogy Kerekes egész verses bevezetőjét *Elöljáró beszéd az első kiadáshoz. Jámbor olvasó!* címmel mind a mai napig mint a mű szerves tartozékát közlik a különböző edíciók²⁰ – híven ahhoz a szerkezethez, ahogyan az első, autorizált kiadás közzétette a szöveget. Ennek a szövegkiadási gyakorlatnak természetesen megvan a textológiai indoklása, hiszen maga Fazekas is a műhöz tartozónak vélte Kerekes versét, amikor egy az egyben átvette az 1817-es kiadásba, s nem lecserélte a saját verses bevezetőjével, hanem mintegy kiegészítette azt. Arra maga Fazekas is egyértelműen utalt 1815-ös levelében, hogy ez az előszó nem tőle származik: „...[a *Lúdas Matyi*] látnom kellett, mégpedig azon lucskoson, mint 1804-ben a világra kipottyant, az egy szép süvegét kivéve, melyet az Úr, hogy valami formája legyen, mint keresztfiának fejébe tenni méltóztatott.”²¹ Ezért aztán tökéletesen érthető, hogy miért írt egy saját bevezetőt is az átdolgozott változat elé – inkább az a figyelemre méltó, hogy megtartotta Kerekes bevezetőjét is. Mindazonáltal egy szövegkiadásnak, s különösen egy kritikai kiadásnak nyomatékosan fel kell hívnia a figyelmet arra, hogy a két előszónak nem ugyanaz a szerzője, s ennek nyomán az interpretációknak is el kell különítenie a Fazekastól és a Kerekestől származó bevezetések – egymástól egyébként eltérő – intencióit és implicit értelmezési ajánlatait. Miközben persze érdemes megcsodálnunk Kerekes imitációs tehetségét, ahogyan egy, a *Lúdas Matyi* verseléséhez és szemléletéhez tökéletesen illeszkedő verses előszót volt képes alkotni.

Fazekashoz eljutott a bécsi kiadás egy példánya. Ez aligha csodálható: Kerekes ugyanis debreceni volt, tehát a kézirat másolatához Debrecenben vagy debreceni közvetítéssel juthatott hozzá – s nyilván ez magyarázhatja az elkészült könyvecske debreceni terjedését is. Ez utóbbira van is egy levélbeli bizonyítékunk: fennmaradt Dorka Illés Kerekeshez intézett levele, amelyben megköszönte a Kollégiumnak eljuttatott példányokat.²² Fazekas ezután írta meg nevezetes, már emlegetett levelét Kerekeshez, amelyben fölfedte szerzőségét. A szerzőség megvallása magánlevélben történt meg, és csak Kerekesnek volt szánva.²³ Ez a néhány sor egyébként közvetve azt is

²⁰ Arra, hogy Kerekes *Elöljáró beszédét* helyesebb lett volna a kritikai kiadás függelékében (és nem a főszövegben) közölni, Kiss József felhívta a figyelmet egy, a kritikai kiadásról szóló recenziójában: Kiss József, *Fazekas Mihály összes művei I–II. kötet* [recenzió], It, 1957/1, 90. Ez a megoldás ugyan nem biztos, hogy célravezető lett volna, mert elfedett volna egy fontos kiadástörténeti hagyományt, de legalább jelzi a kérdés problematikus mivoltát.

²¹ FMÖM II. 97.

²² Kiss Sándor, *Egy egykorú adat Ludas Matyi megjelenésének hatásáról*, ItK, 1955/4, 465.

²³ Ez a tény még a 19. század végén is vitákhoz vezethetett, ha nem is a mű szerzősége, de legalább Fazekas – állítólagos – kiadói stratégiája körül. Id. Szinnyei József és Mátray Lajos vitájában az utóbbi (nem meggyőzően) amellet érvelt, hogy a levél csak álcázása volt annak, hogy Kerekes Fazekas tudtával adta

bizonyítani látszik, hogy Kerekeshez valóban nem a kézirat jutott el, hanem egy olyan másolat, amely nem tartalmazta a szerző nevét – a másolatokban való terjedés pedig már az anonimitásnak és a folklorizációnak a jegyeit is mutathatja. Fazekas ekkor bejelentette azt, hogy a művet 1814-ben, tehát egy évtizeddel megszületése után átdolgozta; s felszólította Kerekest, hogy ezt a változatot segítsen kiadni. Az természetesen nem zárható ki, hogy erre az átdolgozásra csak akkor került sor, amikor Fazekas szembesült műve 1815-ös kiadásával; ezt azonban bizonyítani nem lehet. Hogy Kerekes válaszolt-e Fazekas felszólítására, s ha igen, mit: erről ismételen nem tudunk semmit. Az azonban bizonyos, hogy 1817-ben Bécsben, Pichler Antal betűivel megjelent a második kiadás. Ez volt az első autorizált, tehát a szerző által jóváhagyott változat. Ennek a készüléséről rendelkezésünkre áll Márton József egy Kazinczy Ferenchez intézett levele, amely több mindent világosabbá tesz a kiadással kapcsolatban:

Lúdas Matyi kiadásában én csak annyiban influáltam, hogy Kerekes Ferentz Úr, maga Németországba kimenvén, a' 2dik kiadás kinyomtatására megkért, a' mit már, Fazekas Úrnak Debreczenben megígért volt. Egyebaránt én azon kis Munka felől, éppen abban a' vélekedésben voltam, 's azt ítélttem felőle, a' mit kedves Barátom a' Tekintetes Úr írta; a' honnan édesdeden nevettem, olvasván felőle ítéletét. – Különben én Fazekas Urat sem esmerem, 's nem is correspondeálok vele. – Küldöttem vagy 10 Exemplárt; de nem tudom hogy jó neven vette e' vagy nem?²⁴

Innen egyértelműen kiderül, hogy Fazekas Kerekeshez intézett levelének meglelt a foganatja, s noha nem ismerjük Kerekes választát, valamilyen formában nyilván reagált a levélre, hiszen – Márton szerint – megígérte Fazekasnak az újabb kiadást. Azaz maga Kerekes intézkedett az újabb bécsi kiadás ügyében, megnyervén ehhez Márton Józsefet. Alighanem a nyomdász kiválasztása is Márton feladata lehetett, s ha ő azt állítja, hogy Fazekassal nem is levelezett, akkor ebbe a szerző aligha volt beavatva. A legérdekesebb kérdés persze az, hogy vajon ki állta a második kiadás költségeit? Erre ez a levél nem ad egyértelmű feleletet, de bizonyos hipotéziseket lehetővé tesz. Mivel Márton József elárulja, hogy elküldött a szerzőnek tíz példányt, de még csak arról sincs információja, hogy az tetszett-e neki, az gyanítható: a kiadásért aligha Fazekas fizetett. Valószínűbb, hogy Kerekesnek kellett kifizetnie a nyomdászt – az első, szerzői engedély nélküli kiadásból ez a jóvátétel következett, s láthatólag Kerekes ennek eleget is tehetett, hiszen a könyv megjelent, s Márton nem utalt rá, hogy lenne ezzel valami anyagi természetű gond.

ki a Lúdas Matyit – pedig ezt éppen a levél privát jellege zárhatja ki véglegesen. A vitát lásd Id. SZINNYEI József, *Fazekas Mihály és a „Ludas Matyi”-ja*, Fővárosi Lapok, 1888. okt. 30., 2201–2204; MÁTRAY Lajos, *A „Ludas Matyi” költőjéről: Helyreigazítások*, Fővárosi Lapok, 1888. nov. 3., 2231–2232; Idézi SZINNYEI József, *A „Ludas Matyi” költőjéről: Válasz a helyreigazításokra*, Fővárosi Lapok, 1888. nov. 6., 2254.

²⁴ Márton József Kazinczynak, Bécs, 1818. márc. 31. = *KazLev.* XXIV. 218.

Az azonban megjegyzendő, hogy a szerző neve még itt sem szerepelt: csak annyit olvashatunk a belső címlapon:

Lúdas Matyi
 egy
 eredeti magyar rege
 Négy Levonásban.
 írta
 F. M.
 Második megjobbított Kiadás.

A névtelenség tehát fennmaradt az 1817-es kiadás esetében is, noha itt legalább a monogram jelentett valamiféle orientálást.

A szerzőség kérdése

Nem meglepő tehát, hogy még ekkor is lényeges kérdése volt a fogadtatásnak a szerzőhöz kötés, leginkább a távolabbi, a debreceni viszonylatot nem ismerő olvasók esetében. Erre több példánk is van. Erre mutat az 1817-es kiadásnak a Batsányi János birtokolt példánya, amelybe a tulajdonos bejegyezte a szerző nevét. Batsányi szerint ugyanis nem más írta a művet, mint Szerdahelyi József: erre a meghökkentő következtetésre a Századok című folyóirat egy cikke nyomán jutott, amelyben Fáy István Balogh István 1838-as énekesbohózatáról elmélkedvén, a darab zeneszerzőjének rögzítette a nevét.²⁵ A magyar irodalmi élettől ekkor kényszerűen elszakított költő tehát egy olyan színházi kritika nyomán jutott el ehhez a feltételezéshez, amely a *Lúdas Matyi* reformkori színmű-átdolgozását értékelte. Mindez leginkább azért lehet tanulságos, mert eszerint Batsányi – aki elsősorban nyomtatott sajtótermékekből és esetleg baráti levelekből tájékozódhatott a magyar irodalom jelenségeiről – a rendelkezésére álló, meglehetősen korlátozott információs hálózaton keresztül még 1840-ben sem értesült arról, ki írta a *Lúdas Matyit*. Márpedig a névtelenség feloldásának kényszere nála is elementárisan működhetett, ha a tulajdonában lévő példányra fontosnak tartotta rájegyezni a nevet.

²⁵ KOZOCSA Sándor, *A Lúdas Matyi-kiadások története*, MKsz, 1938/2, 125. A Batsányi tulajdonában lévő példányra korábban már felhívta a figyelmet: SEBESTYÉN Gyula, *Fazekas Mihály Ludas Matyija. A bécsi 1817-ki második kiadás után sajtó alá rendezte, szerzője rövid életrajzával ellátta Mátray Lajos gymn. tanár* [recenzió], EPhK, 1891, 422–426. A szerzőség kérdése egyébként fölmerült a mű eddig ismeretes, egyetlen német nyelvű recenziójában is: „wahrscheinlich von einem Anfänger in der magyarischen Dichtkunst” [valószínűleg olyasvalakitől, aki kezdő a magyar verselésben]. A *Vaterländische Blätter* 1818-as ismertetését újraközölte: ORSOLYA BÖHM, *Ungarns Literatur und kultur am Anfang des 19. Jahrhunderts im Spiegel der Wiener Zeitschriften = Ex libris et manuscriptis: Quellen, Editionen, Untersuchungen zur österreichischen und ungarischen Geistesgeschichte*, hg. István NÉMETH, András VÍZKELETY, Bp. – Wien, Akadémiai – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994, 199–216, főként: 212.

Ebből a nézetből aligha csodálható, hogy az első, 1815-ös, Kerekes-féle edíció recepciója során még intenzívebben merült föl a szerző megnevezésének szükségessége mint a művet magyarázó körülmény, hiszen ott még csak annyi támpont sem volt, mint az 1817-es kötetben. Kazinczy Ferenc, akinek a nevéhez az ekkori legjobban dokumentált olvasat fűződik, leveleiben visszatérően a szerző kilétének megnevezésén keresztül kívánt eljutni a mű értelmezéséhez. Kazinczy ekkorra már láthatólag elfeledkezett arról, hogy az első változat kézírata 1804-ben megfordult a kezei között – legalábbis egyetlen levelében sem jelzi azt, hogy a művet már ismerte korábbról.

Tudjuk, hogy a művet gróf Dessewffy József küldte el Kazinczynak. Kazinczy az elbeszélő költeményt azonnal megpróbálta szerzőhöz kötni, s ezáltal teremteni kontextust hozzá.²⁶ Ezt pedig olyan módszerrel tette meg, hogy a címben szereplő nevet (Matyi) gondosan levezette a Máté névből: szerinte ez a Vitkovics Mihályhoz írott episztolájában²⁷ szereplő Mátészalkai Hőgyész Mátéra tett utalás volt.²⁸ A vers 1810–1811-ben keletkezett, aprónyomtatványként 1811-ben jelent meg – azaz ha Kazinczy erre tett reakcióként fogta fel a *Lúdas Matyit*, feltétlenül friss keletkezésű szöveggként kellett felfognia. Azaz alighanem észébe sem jutott, hogy tíz évvel korábban már olvasta a művet. Kazinczy szerint ugyan Mátészalka neve csak az anaforikus ismétlődés költői eszközeként került be a versébe, ám Szatmár megye megsértődött a területén található település említéséért. Kazinczy szerint pedig ez a sértettség magyarázza a három fázisú reakciót: először megjelent Somogyi Gedeon *Mondolata*, majd Pethe megtámadta őt a lapjában, a *Nemzeti Gazdában* – „[s] íme itt a' harmadik: a' Ludas Matyi”.²⁹ Ezt a művet tehát Kazinczy – ennek a logikának megfelelően – a Bécsben élő lapszerkesztőnek, Pethe Ferencnek tulajdonította; ráadásul biztos volt abban is, hogy Pethe csak azért küldte el Dessewffynek a kiadványt, hogy ezen a furfangos módon juttassa el Kazinczyhoz. Így aztán Kazinczy közvetlenül, Pethéhez intézett levélben is reagált a küldeményre, abban a kétely nélküli tudatban, hogy a mű szerzőjével közölheti reagálását³⁰ – kár, hogy Pethe reakciójáról nem tudunk semmit, fenn-

²⁶ Mindezt ilyen bevezetés után tette meg: „S ezek után hadd tudassam Veled és Vele [Prof. Pongráccal, aki a levelet átadja – Sz. M.] mi a' Ludas Matyi, és mi annak Írója.” Kazinczy gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. = *KazLev.* XIII. 334.

²⁷ Az episztolára vonatkozó filológiai és textológiai ismeretek legjobb összefoglalása: KAZINCZY Ferenc, *Költemények*, II. kötet: *Jegyzetek*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 502–512.

²⁸ Ezt egyébként – a Dessewffyhez intézett levélen kívül – megismételte más levelezőtársának is: „A' Matyi a' Mátéra allúdál, tudniillik a' Mátészalkaira.” Kazinczy Helmeccy Mihálynak, Széphalom, 1815. dec. 16. = *KazLev.* XIII. 349.

²⁹ *KazLev.* XIII. 336.

³⁰ „Most veszem, Uram, Gróf D. J. Urnak levelében Ludas Matyidat. [...] Azt neked, Uram, mondhatom, hogy nekem minden ilyen szép kevélység nélkül, de a' melly úgy is kevélység, épen semmibe nem kerül, hallgatni a' Máté-Szalkai válaszra és a' Mondolatra, 's hogy én Ludas Matyira sem fogok felelni, 's e' levelemet is egyedül azért írom, mert annak, a' ki nekem küld valamit, akármelly végből küldötte bár, tartozom vagy köszönettel vagy legalább annak tudatásával, hogy vettem.” Kazinczy Pethe Ferencnek, Széphalom, 1815. dec. 14. = *KazLev.* XIII. 339–340.

maradt levélben mindenesetre nem reagált, könnyen lehet, hogy válasz nélkül hagyta Kazinczyt.

Kazinczy konfabulációja hézagmentes magyarázatot adott a mű keletkezésére, hiszen nemcsak a szerzőt vélte megtalálni, hanem egyúttal a *Lúdas Matyi* olvasási módját is.³¹ Kazinczy ugyanis egy allegorikus szövegértelmezés keretében interpretálta a *Lúdas Matyit*: személye ellen irányuló támadásnak olvasta, Döbrögit saját magával, az őt megverő Lúdas Matyit pedig Pethe Ferencsel, az állítólagos szerzővel azonosította. Az allegorizálás mindazonáltal itt egy pamfletszerű, közvetlen hatáseffektusnak rendelődött alá: a bosszú kiélésének szándéka mozgatta volna – Kazinczy szerint – a cselekvény szintjén megjelenő brutalitást. A gondolatmenet, amelybe Kazinczy beágyazta értelmezését, ugyanakkor azt is elárulja, hogy milyen típusú szövegolvasási módszerhez igazodik ez a felfogás: hiszen a *Lúdas Matyi* ilyen értelmezése természetesen nem független attól, hogy a nyelvújítási viták idején megjelent röpiratok egykorú befogadásának vizsgálatok rendre ilyen típusú olvasási stratégiákat lehet rekonstruálni, vagyis ezeket a szövegeket – akár Kazinczytól származó szövegről volt szó, mint például a *Levél Vitkovics Mihályhoz* című episztoláról, akár Kazinczy ellen irányulóról, mint például a Somogyi Gedeon írta *Mondolatról* – rendre ilyen értelmű allegóriaként fogták fel az érintettek.³² Az, hogy a *Lúdas Matyi* is besorolódhatott – legalábbis Kazinczy levelezésének tanúsága szerint – ebbe a körbe, erősen összefüggött a keletkezéstörténet imént vázolt folyamatával: az eredetileg 1804-es műnek csak több, mint egy évtizeddel később jelent meg az első kiadása, s ez merőben új kontextusba helyezte a szöveget. Kazinczy levelezőtársai, akik reagáltak erre az értelmezésre, egyszerre fogadták el a szerzőség kijelölését és az allegorizáló olvasatot: így tett Dessewffy József³³ és Nagy Gábor³⁴ éppúgy, mint Kölcsey Ferenc³⁵ – bár ő még azelőtt, hogy a művet kézbe vette volna. Az autoritás és interpretáció összefonódását jól mutatja, hogy miután Döbrentei Gábor – igaz, részletesebb kifejtés nélkül – az olvasatot érvénytelennek minősítette, már nem is foglalkozott a szerzőség kérdésével.³⁶

³¹ Az egyébként, hogy Kazinczy – a kiadásban felbukkanó paratextusok alapján – nem kereste rossz irányban a művet létrehívó személyeket, hiszen – ha nem is a mű keletkezésének, de a terjesztésének – van köze nyugat-magyarországi eseményekhez is. Vagyis nem egyszerűn tévedésről van itt szó, hanem szuverén értelmezésről, amely bizonyos paratextusok félreolvasásából következik. Erre lásd MEDVECZKY Károly, *Fazekas Lúdas Matyi-jának Vas megyei vonatkozása: Adatok a Lúdas Matyi kiadások történetéhez = Vasi élet és irodalom: Vas megye irodalmának múltja és jelene*, szerk. PALKÓ István, Szombathely, 1957, 41–57, különösen: 49. skk.

³² Erre röviden utalt VÁCZY János, *Bevezetés = KazLev. XIII. XXXI–XXXII. A Mondolatról* lásd újabban ONDER Csaba, *Figura és anomália: Kazinczy Ferenc (és) a Mondolat szerzője*, It, 2010/1, 50–76; ONDER Csaba, *Egy „paszkvillus” anatómiája: Kazinczy Ferenc a Mondolat címlapján = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 183–192.

³³ Gróf Dessewffy József Kazinczynak, Kassa, 1816. jan. 20. = KazLev. XIII. 428.

³⁴ Nagy Gábor Kazinczynak, Debrecen, 1815. dec. 24. = KazLev. XIII. 369.

³⁵ Kölcsey Kazinczynak, Cseke, 1816. márc. 28. = KazLev. XIV. 84–85.

³⁶ Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kolozsvár, 1816. jan. 6. = KazLev. XIII. 396.

Dessewffy József egyik levelében azonban – noha nem kérdőjeleződött meg Kazinczy olvasatának helyessége – felvillant már egy teljesen más befogadói stratégia lehetősége is: „Ha tsak gyaníhattam volna is, hogy Lúdas Matyi ellened is agyarkodik, vissza küldöttem volna Pethének ezen kis tréfaságot, mellyet még két esztendővel ez előtt olvastam kéz írásban a nélkül hogy egyebet találtam volna benne a Gögös Aristhocratismus ellen való szatyránál. Meg lehet, hogy a nyomtatásban elváltozott az egész munka, mert én, emlékeztvén, hogy olvastam, nem vettem magamnak időt annak forgatására.”³⁷ Ennek a néhány sornak többszörös érdekessége van. Bizonyoságul szolgál a kéziratos másolatokban való terjedésnek, hiszen Dessewffy azt állítja, két évvel korábban már olvasta a művet, márpedig ezt csak egy kéziratos másolat megléte esetén tehetné. Ha hozzá eljutott egy változat, az azt is valószínűsíti, hogy a mű terjedése mégsem csupán Debrecenre tehető (bár arról sajnos semmit nem tudunk meg Dessewffy soraiból, hol és hogyan juthatott hozzá a műhöz). Az is kiderül innen, hogy Dessewffynak eszébe sem jutott – Kazinczy olvasási ajánlata módján – allegorikusan felfogni a szöveget; persze ebben az is közrejátszhatott, hogy ő két évvel korábban egy másik kontextust érzékelve ismerkedhetett meg a *Lúdas Matyival*, ezért foghatta föl a művet tréfaságnak, illetve a „Gögös Aristhocratismus ellen való” szatírának. Ezt láthatólag eszébe sem jutott bárkire vonatkoztatni, pedig hát mégiscsak egy arisztokrata olvasóról van szó ez esetben. Érdekes az is, hogy az ő felfogásában a szöveg egyértelműen szórakoztató jellegű és humoros zsánernek bizonyult; ez olyan lehetősége az egykorú olvasatoknak, amelyre szintúgy felépíthető egy történeti-poétikai értelmezés. Ennek a végigkövetésétől azonban most eltekintek, annál is inkább, mert Takáts József elemzése ezt árnyaltan és meggyőzően – s a saját értelmezésem vezérelveivel kellően polemikusan számot vetve – már elvégezte; az olvasót tehát az ő, egyelőre megjelenés előtt álló tanulmányához tudom utasítani.³⁸

Kétségtelen, hogy Dessewffy olvasata – illetve a nagyrészt ebből kiinduló, Takáts-tól végigkövetett értelmezési ajánlat – jelentősen eltér Kazinczy olvasatától, amelyet láthatólag elszórt említésekkel rakhatunk össze, tekintve, hogy az író nem diszkurzív gondolatmenet keretében foglalkozott a művel. Kazinczy értelmezése, amelyet a továbbiakban megpróbálok végigkövetni, s bizonyos mértékig kipótolva a kifejtetlen előfeltevéseket, megkonstruálni, teljesen legitim értékelés: nem helyezhető azok mögé az olvasatok mögé, amelyek szintúgy egy aktualizáló – bár természetesen más értelemben aktualizáló – kontextussal számolnak. Hiszen azok a jóval későbbi, marxista vagy marxizáló értelmezések, amelyek a címszereplő figurájában egy képviseleti elvű, osztályharcos indulat megtestesülését vélték felfedezni,³⁹ kísértetiesen hasonló logi-

³⁷ Gróf Dessewffy József Kazinczynak, Kassa, 1816. jan. 20. = KazLev. XIII. 428.

³⁸ TAKÁTS József, *Három bolond nap* (Fazekas Mihály: Lúdas Matyi). Megjelenés előtt a Forrásban. Köszönöm a szerzőnek, hogy tanulmányát módomban volt kéziratosban elolvasni.

³⁹ Vö. például Julow Viktor következő – szerintem alapvető félreértéseket és ideológiai túlzásokat tartalmazó – megjegyzésével: „A Lúdas Matyi tehát elsősorban a típusalkotás nyelvén arról beszél, hogy a parasztság oldalán van itt az érték és az igazság. Amiből logikusan következik, hogy a jobbágyelnomás

kai műveleteket hajtottak végre: ráadásul anélkül tekintettek el a mű számos olyan, az értelmezést gyengítő vagy éppen cáfoló mozzanatától, hogy ezekre a meglehetősen önkényes kiterjesztésekre és saját értelmezői pozíciójukra reflektáltak volna. Ebben pedig Kazinczy gondosabb volt: ő legalább kétséget nem hagyott arról, hogy honnan is olvassa a művet. Ezért aztán nem is csodálható, hogy Kazinczy olvasatának több, igen árnyalt és pontos poétikai megfigyelése van, mint a képviselési elvű felfogást továbbmondó értelmezési hagyománynak.

Kazinczy – az olvasat vezérelveinek rögzítése után – rendre többfázisú értékelést is adott a műről. A minősítés logikai szerkezete azonos, s konstansnak tekinthető elemekből áll össze; ahogy például a Berzsenyinek szóló levélben olvashatjuk: „A’ találmány, a’ poetai Oeconomia igen jó: a’ prosodia kegyetlen, a’ stíl paraszt, a’ moralitást láthatod.”⁴⁰ Ráadásul egy valamivel későbbi, Rumynak szóló levelében Kazinczy még tovább ment: föltette azt, hogy talán mégsem Pethe írta a művet, mivel az verselésében sokkal jobb, mint amit tőle várni lehetne; ugyanakkor Pethe ösztönzését mégiscsak fontosnak vélvén a *Lúdas Matyi* megszületésében, lehetségesnek látta, hogy – Pethe kívánságára – maga Kerekes a szerző.⁴¹ Érdemes komoly figyelmet szentelni ezeknek a – fontos pontokon – nemcsak elismerő, hanem igen lényegi megfigyeléseknek: ha innen indulunk ki, talán közelebb juthatunk a *Lúdas Matyi* történeti-poétikai értelmezéséhez.

Kazinczy megjegyzése a mű „brutalitásá”-ról éppúgy az értelmezéstörténet mindedig kiaknázatlan lehetőségét nyithatja meg, mint ahogy a szerkezetet messze pozitívan értékelő megállapítása is. Igaz, a *Lúdas Matyi* moralitása láthatólag inkább tematikusan felfogva kerül elő ezekben a megjegyzésekben, erősen alárendelve mindezt az allegorikus olvasatnak – ám, még ha a mű tüzetesebb elemzése során a probléma ennél

---

tűrhetetlen és tarthatatlan. Legalábbis ennyi. De alighanem az is, hogy elkerülhetetlen: mindennek a politikai jogrendszer átalakításához kell vezetnie.” JULOW, *i. m.*, 262.

⁴⁰ Kazinczy Berzsenyinek, Széphalom, 1815. dec. 11. = KazLev. XIII. 323. Máshol ez így szerepel: „A’ költemény és poetai oeconomia jó, a’ prosódia miserabilis, a’ stíl merum rus [sült paraszt], a’ Moralitás a’ millyet ettől a’ Biblia Editorától várni lehetett.” Kazinczy Nagy Gábornak, Széphalom, 1815. dec. 19. = KazLev. XIII. 360; „Die Erfindung, poetische Oekonomie ist vortrefflich, der Stil und Prosodie miserable, seine Sprache merum rus, über die Moralität brauch ich nichts mehr zu sagen.” [Az ötlet és a költői ökonomia kiváló, a stílus és a prozódia szörnyű, a nyelv sült paraszt, a moralitásról semmi többet nem kell mondanom.] Kazinczy Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1815. dec. 16. = KazLev. XIII. 353–354.

⁴¹ „Nicht unmöglich, ja sehr wahrscheinlich, dass er [ti. Kerekes – Sz. M.] den Lúdas Matyi schrieb; Pethe scheint mir so viel [az itt szereplő poetische szót Kazinczy kitérőlte a levélből – Sz. M.] Leichtigkeit in der Versification nicht zu besitzen; aber nehmen Sie die Brutalitäten von Pethe und den Umstand, dass er, den an mich nie schrieb, an den ich nie geschrieben hatte, jetzt, das erstemahl, mir diesen Matyi zuschickt, und Sie werden nicht ungläublich finden, dass Kerekes den Ludas Matyi auf Verlangen von Pethe geschrieben habe. Mein Brief an Pethe war also a propos.” [Nem lehetetlen, sőt nagyon valószínű, hogy Kerekes írta a Lúdas Matyit; Pethe nekem nem tűnik úgy, mint aki a verselésben olyan könnyedséget árulna el; de vegye csak Pethe brutalitásait és azt a körülményt, hogy ő, aki nekem soha nem írt, s akinek én sohasem írtam, most első alkalommal elküldte nekem a Lúdas Matyit, és nem fogja hihetetlennek találni, hogy Kerekes a Lúdas Matyit Pethe kívánságára írta meg. Az én Pethéhez intézett levelém volt tehát az apropó.] Kazinczy Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1816. jan. 23. = KazLev. XIII. 443.

árnyaltabban tárgyalandónak tűnik is, kétségtelen, hogy Kazinczy észlelése ezen a ponton is ráérezett egy igen fontos aspektusra. Kazinczy olvasatából kiindulva tehát képesek lehetünk jelezni olyan kérdéseket is, amelyek számos eddigi – a Kazinczyénál egyébként sokkal erősebben önkényes – elemzésben értelemszerűen helyet se nagyon kaphattak, nemhogy meggyőző magyarázatban részesültek volna; mindenekelőtt azonban számot kell vetnünk azzal, mi is az a szöveg, amelyet elemezni kívánunk. Ha ugyanis Fazekas művének két változatát (az 1815-es első és az 1817-es második kiadás szövegét) összevetjük, a módosításokból is nyerhetünk fontos támpontokat a történeti-poétikai elemzéshez.⁴² A koncepció változása a nyelvi-stiláris kifejezőeszközök látszólag apró módosításaiban is tetten érhető, s ilyenformán Fazekas átírásai dinamikusán tárhatják fel a *Lúdas Matyi*nak azt az esztétikai karakterét, amelyet az egykorú olvasatok alapján lehet exponálni. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy míg az előbb végigkövetett olvasatok az 1815-ös szövegre vonatkoznak, addig az irodalomtörténeti interpretációk már az 1817-es, autorizált változatra: amit tehát például Kazinczy érzékelt, annak teljesebb kiépülését a véglegesített szövegben kísérhetjük végig, s ilyenformán azoknak a kérdéseknek a jogosságát, amelyeket az 1815-ös változat kapcsán a recens olvasatokból kiindulva exponálhatunk, az 1817-es szöveg értelmezése igazolhatja vissza.

Az alaptörténet eredetének problémája

A szakirodalom komoly figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy honnan származik a *Lúdas Matyi* alaptörténete. Anélkül, hogy a kutatástörténet részleteibe most belemélyednénk, annyi feltétlenül leszűrhető az eddigi eredményekből, hogy itt egy nemzetközi vándortéma felbukkanásával kell számolnunk: számos párhuzamát (pl. ukrán, spanyol vagy éppen asszír változatokat) mutattak már ki az irodalomtörténészek vagy a folkloristák.⁴³ Az igazi megoldatlan probléma azonban az volt, hogy nem sikerült igazán meggyőző magyarázatot találni arra, Fazekas miképpen és hol találkozhatott az alapul vett népmesei szüzsével, hiszen a magyar folklórkutatás sokáig nem tudott rámutatni olyan magyar nyelvű népmesei szövegre, amelynek alapján valószínűsíthető lehetett volna az átvétel. (Természetesen a probléma, legalábbis ilyen megfogalmazásban, jellegzetesen nem folklorisztikai logika szerint van föltéve – ám a szakirodalmat jól

⁴² A két változat különbségeinek mérlegelését egyébként Julow Viktor is elvégezte: JULOW, *i. m.*, 304–307. Ő természetesen más következtetésekre jutott, mint én.

⁴³ A legjelentősebb eredményeket hozó tanulmányok: HALÁSZ Ignác, *Magyar népmese a norvégoknál*, Pesti Napló, 1894. ápr. 5.; KATONA Lajos, *Irodalmi tanulmányai*, I. kötet, Bp., Franklin-Társulat, 1912, 323–329; KARDOS Albert, *Ludas Matyi a külföld népmeséiben*, EPhK, 1894, 444–445; KOROMPAY Bertalan, *Lúdas Matyi meséje az ukrán és az orosz néphagyományban = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*, szerk. BÁRCZI Géza, BENKŐ Lóránd, Bp., Akadémiai, 1956, 496–502; LILLENBERG Sándor, *Új adat a Ludas Matyi forrásaihoz*, Filológiai Közlemények, 1965, 389–399; JULOW Viktor, *Lúdas Matyi évezredei = J. V., Árkádia körül*, Bp., Szépirodalmi, 1975, 228–250; JULOW, *Fazekas Mihály, i. m.*, 228–256. (A Nippuri szegény embertől Lúdas Matyiig c. fejezet)

jellemzi ez a fajta folklórszemlélet, amely csak a legutóbbi időkben látszik megváltozni.)

A fordulatot Faragó József 1960-as tanulmánya hozta meg.⁴⁴ Faragónak ugyanis 1958-ban sikerült egy magyar nyelvű változatra bukkannia az egyik trunki népmesegyűjtés során. A szöveg közlése után Faragó magyarázatot keresett arra, hogy voltaképp mire is szolgál bizonyítékul ez a népmese-variáns. Először is azzal vetett számot, hogy vajon nem Fazekas műve folklorizálódott-e; ezt nem zárta ki teljesen, de nem is tartotta valószínűnek.⁴⁵ Ezután azt a kérdést tette föl, hogy vajon Fazekas művétől függetlenül él-e a moldvai csángó folklórban a Ludas Matyi-történet; erre határozott igennel válaszolt.⁴⁶ Így jutott el aztán ahhoz a következtetéshez, hogy Fazekas a moldvai hadjárat alkalmával ismerhette meg a történetet: „egyáltalán nincs kizárva, hogy Fazekas a Ludas Matyit esetleg Moldvában a csángó folklórból meríthette. Mégpedig vagy közvetlenül, valamelyik csángó mesélőtől, vagy pedig közvetve, valamelyik mesemondó katonájától hallhatta”.⁴⁷ Faragó József árnyalt és mértéktartó következtetései tehát – bár számoltak biográfiai tényezőkkel is – megnyitották annak a lehetőségét, hogy a hagyományozódásnak egy, a katonaság viszonyaival számot vető változatával is szembenézhessünk. Annál is inkább, mert maga a tanulmány még a hipotézis szintjén sem kívánt arra az elsőnek fölvetett kérdésre választ keresni, hogy egy ennyire tradicionális közösségbe, mint a moldvai csángóság, hogyan épülhetett be egy hangsúlyozottan ideiglenesen ott tartózkodó, beszállásolt, idegen katona; ráadásul olyannyira, hogy alkalma lehetett bekapcsolódni a mesélés zárt és szabályozott rendjébe.

Faragó József tökéletesen tisztában volt azzal is, hogy egyetlen trunki meseszöveg fellelése nem oldotta meg a *Ludas Matyi* genezisének kérdését; ezt nemcsak 1960-ban publikált tanulmányában mondta ki,⁴⁸ hanem néhány évvel később részletesen ki is fejtette, miben látja a további, folkloristákra váró feladatokat:

Be kell vonnunk a vizsgálódásba a magyarországi Ludas Matyi-meséket, ugyanis a mesetípus – Julow értesülésétől eltérően – a magyarországi folklórban szintén ismeretes. Az önálló meséken kívül figyelmet kell fordítanunk azokra a Ludas Matyi-típusú motívumokra, epizódokra is, amelyek

⁴⁴ FARAGÓ József, *Egy moldvai csángó Ludas Matyi mese*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények [Kolozsvár], 1960/3–4, 255–268. Az alábbi gondolatmenet egyébként revíziója kíván lenni annak az értékelésnek, amellyel tanulmányom egy korábbi, erősen kezdetleges változatában Faragó József koncepcióját és jelentőségét illettem; jelenleg ugyanis úgy látom, hogy mindaz, amit én akkor Faragó szemléletének hátrányául tulajdonítottam, alapvetően Faragó József folklorisztikai tanulmányainak az irodalomtörténeti átsajátítása során bekövetkezett interpretációs félreértés volt – erre a továbbiakban még visszatérek: vö. SZILÁGYI Márton, *Utószó Fazekas Mihály Ludas Matyijához* = FAZEKAS Mihály, *Ludas Matyi: Egy eredeti magyar rege négy levonásban*, Bp., Magánkiadás, 2000, 38–48.

⁴⁵ FARAGÓ, *i. m.*, 259–261.

⁴⁶ *Uo.*, 261.

⁴⁷ *Uo.*, 264.

⁴⁸ *Uo.*, 265.

más mesékbe vannak ágyazva. Nem feledkezhettünk meg a Lúdas Matyi-mesetípus úgynevezett „női párjáról” sem, mert ez a maga létével „férfipárjának” létét erősíti. Végül pedig, a magyar folklór kívül, újabb kelet-európai (pl. román, lengyel, szerbhorvát, török, görög stb.) változatokat kell tanulmányoznunk.⁴⁹

Faragó dolgozata kiváló nyitánya lehetett volna az elmélyült folklorisztikai vizsgálatoknak, ám – sajátos módon – inkább lezárta, mintsem megnyitotta a kérdést: hosszú ideig nem történt kísérlet arra, hogy a folkloristák nagyobb anyag alapján újragondolják az ott felvetett kérdéseket, s ellenőrizzék Faragó ötleteit.⁵⁰ Ennél is különösebb azonban, hogy Faragó dolgozatainak legfontosabb eredményei, átkerülve az irodalomtörténeti konstrukciókba, mennyire leegyszerűsödtek: a feltételesen figyelembe vett életrajzi tényezők (a moldvai hadjáratban való részvétel mint érv) egyértelmű magyarázó elvvé váltak.⁵¹ Faragó joggal hívta fel a figyelmet a *Lúdas Matyi* folklórváltozatainak kapcsán az irodalomtörténeti és a folklorisztikai gondolkodás eltérő logikájára, amely megnehezítette a tisztánlátást – nem utolsósorban persze azért is, mert a folkloristák nem törekedtek a kérdés megoldására:

Szeretném szavakba foglalni azt az érzésemet, hogy a vitában mindvégig – ha szabad a tanulás kedvéért így sarkítanom – egy irodalomtörténeti meg egy folklorisztikai gondolkodás is bujkált, illetőleg került szembe egymással. A folklorista szemében ugyanis, amint a másnyelvű mesék a kutatás rendjén szaporodnak, mind bizonyosabbá válik, hogy magyar nyelvű Lúdas Matyi-típusú meséknek is lenniök kell (vagy kellett), hisz folklorisztikailag lehetetlen, hogy valamely mesetípus körös-körül Európában mindenütt létezzék, csak épp a magyar folklórban hiányozzék. Ezzel szemben az irodalomtörténészek a másnyelvű változatok számának gyarapodásából elsősorban azt a cáfolhatatlan tanulságot szűrték le, hogy magyar Lúdas Matyi-mese nincs, mert eddig még nem került elő.⁵²

Pedig az igazi tanulás Faragó kutatásaiból alapvetően nem egy ingatag, biográfiai karakterű érvelés megerősítése, hanem éppen a folklorisztika logikájából következő hermeneutikai kérdésfelvetés. Már csak azért is, mert az életrajzi tényeket ilyen módon

⁴⁹ FARAGÓ József, *Fazekas Mihály Lúdas Matyija mint „egy eredeti magyar rege”*, Igaz Szó, 1966/2, 284.

⁵⁰ Jelen tematikus szám adott alkalmat arra, hogy az újabb kutatói nemzedékhez tartozó folkloristák végre revízió alá vegyék a kérdést: lásd Gulyás Judit és Mikos Éva tanulmányát e folyóirat számban.

⁵¹ Ezt példázzák BÍRÓ Ferenc szintézisének alábbi sorai, ahol is a lehetőség immár teljes bizonyossággá változott: „Mindent figyelembe véve aligha lehet kétséges, hogy Fazekas a moldvai hadjárat során ismerkedett meg a történettel, amely egyszerre s feltehetően több változatban is terjedt románul és a csángók által beszélt magyar nyelven.” BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1994, 385.

⁵² FARAGÓ, *Fazekas Mihály Lúdas Matyija*, i. m., 278.

felhasználó érvelés önmagában is kérdésessé tehető, hisz eltekint néhány, igen lényeges körülménytől. Ha ugyanis az eddig ismertetett folklórváltozatokat tipológiai szempontból nézzük meg, akkor adódik a következtetés, hogy Fazekas műve nem egyiket vagy másikat követi kizárólagosan, hanem vegyíti a különböző elemeket,⁵³ s pontosan ez az, ami összehangolható Fazekas életrajzával is: hiszen a költő közkatonaként állt be huszárnak a Barco-ezredbe, s folyamatos szolgálata eredményeképpen érte el a főhadnagyi rangot.⁵⁴ Amire ugyanis – megengedő módon – már Faragó József felhívta a figyelmet, az éppen a katonaság közegének közvetítő mivolta. Hiszen a katonaság – ahogyan ezt még a 19. század végi, 20. század eleji néprajzi kutatások is bizonyították – tipikus másodlagos közösség: az ide bekerülő, különböző tájegységekből, faluközösségekből vagy éppen etnikai csoportokból származó fiatalok itt szembesülnek eltérő szóbeli hagyományokkal, tehát a különböző folklóralkotások kontaminációjának egyik tipikus helyszíne és alkalma a kaszárnya. Ne felejtjük el: az első, német nyelven megjelent magyar népmese gyűjtemény anyagát Gaál György Bécsben szolgáló magyar katonáktól jegyezte fel.⁵⁵ Ilyen értelemben tehát sokkal logikusabbnak látszik Fazekas katonaként eltöltött éveiből levezetni a Lúdas Matyi-történet megismerését.

A *Lúdas Matyi* alaptörténetének eredetét azonban nem is elsősorban abból a szempontból érdemes újragondolni, hogy a folklórváltozatokhoz való hozzáférhetőség lehetőségeit megpróbáljuk egyeztetni Fazekas – egyébként igencsak hézagosan ismert – életrajzi tényeivel: egy ennyire populáris vándortéma esetében egy pozitívista jellegű, irodalomtörténeti módszertannal dolgozó hatáskutatásnak egyébként sem lenne sok értelme. Fazekas művének poétikai karaktere szempontjából azonban komoly jelentősége van az eddig feltárt, különböző nyelvű folklórváltozatoknak: ha ugyanis az eddigi filológiai kutatás éppen az ezektől való eltérést tudta kimutatni a *Lúdas Matyi* szövege kapcsán, akkor ez Fazekas művének kompozicionális végiggondoltságát és egyediségét mutatja. Arra szolgáltat tehát bizonyítékot, hogy a szöveg a létező tradícióktól jelentős pontokon függetlenedni kívánt vagy függetlenedni volt

⁵³ Vö. még KOROMPAY, *i. m.*

⁵⁴ Erről lásd NAGY István, *Melyik lovasezredben szolgált a Lúdas Matyi szerzője*, Debreceni Szemle, 1936/1, 26–31. Nagy István kutatásai azért is fontosak, mert ezek szerint Fazekas egy helyütt szolgált a piarista Endrődy Jánossal, aki tábori papként működött a Barco-huszároknál – kettejük feltehető szellemi érintkezése pedig akár magyarázatul szolgálhat arra is, hogy miért aktív katonáskodása idejére tehető Fazekas írói ambíciójának első megmutatkozása.

⁵⁵ Gaál népmese gyűjtéséről lásd VOIGT Vilmos, *A magyar népmese kutatás a múlt század első felében = Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*, szerk. KRÍZA Ildikó, Bp., Akadémiai, 1982, 139–150; VOIGT Vilmos, *A magyar mese- és mondakutatás bécsi triászja = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében, I, Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján*, szerk. JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, Wolfram SEIDLER, Bp. – Wien, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1989, 375–379; VOIGT Vilmos, *Gaál György = Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében: Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára*, szerk. CSOMA Zsigmond, GRÁFIK Imre, Szombathely, Vas Megyer Önkormányzata, 1997, 205–216; NAGY Ilona, *Adalékok Gaál György kézirat-hagyatékának sorsához = Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiotika: Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*, szerk. BALÁZS Géza et al., Bp., ELTE BTK, 2000, I, 66–75; HAVAY Viktória, *Gaal György német népmese fordításai*, Etnoszkóp, 2011/1, 50–69.

képes – ebből a szempontból pedig teljesen közömbös is az a megválaszolhatatlan kérdés, hogy Fazekas ismert-e egyáltalán akár csak egyet is az eddig fölmerült változatok közül. Annyi ugyanis bizonyos – s ez már önmagában is elegendő egy ilyen következtetés levonásához –, hogy Fazekas egy műfaji tradícióval feltétlenül tisztában volt: a mű mottója ugyanis Phaedrústól származik. Ennek a paratextusnak a beillesztése pedig tudatos reflexió egy olyan irodalmi előképre, amelyet a *Lúdas Matyi* nem kíván követni: a felidézett antik műfaji hagyomány, az állatmese ugyanis morális töltetű, példázatos szövegtradíciót jelent. Csakhogy a *Lúdas Matyi* nem zárul olyan tanulsággal, amely a történet fabuláris szintjét egyértelmű diszkurzív zárlattal látná el (mondhatni, ezt a szerepet éppen a mottó látja el...). A közel egykorú olvasatokban egyébként dokumentálhatóan jelen volt az az igény, amely az állatmese műfaji kódja szerint kívánta volna értelmezni a művet. Sokatmondó, hogy ezt csak a szöveg módosításával lehetett érvényesíteni: egy 1830-as kéziratos másolat készítője, az egyébként ismeretlen Péter Ambrus az elbeszélő költemény végére négy soros verset illesztett. Ez a toldalék egyértelműen a morális tanulság általánosítását végezte el, a művet „példának” minősítvén.⁵⁶ Egy ilyen természetű olvasatnak az érvényesítése csak a szövegbe való belenyúlással történhetett meg; a *Lúdas Matyinak* a kéziratos másolatként megvalósuló birtokba vétele tehát azt érzékelteti, hogy eredetileg ettől a tradíciótól igencsak intaktnak minősíthető a mű.

A textológiai tanulságok poétikai jelentősége

Az első kérdés, amelyet érdemes feltenni: milyen változtatásokat hajtott végre Fazekas a szövegen az első változathoz képest? Ezt ugyanis meg lehet vizsgálni, hiszen rendelkezésünkre áll az 1815-ös és az 1817-es kiadás, s a szerző saját levele szerint az előző edíció egy 1804-es szövegállapotot tükröz. S még ha ezt egészében nem tudjuk is alátámasztani (az 1815-ben megjelent első kiadás akár későbbi keletkezésű vagy későbbi módosítású szöveget is tartalmazhat), a két változat különbségei könnyen összevethetők. Természetesen a kritikai kiadás is számot vetett már a módosításokkal, sőt, az 1815-ös edíció teljes szövegét is közölte. Ez mindenképpen helyes eljárás volt, csak az összevetés lehetőségét eléggé megnehezíti, hogy a korábbi változat csupán a jegyzetekben olvasható, míg a későbbi, a végleges állapot főszöveggként. Egy újragondolt kritikai kiadásban megfontolandó lenne az a megoldás, hogy az 1815-ös és az 1817-es kiadás szövege ne egymáshoz képest hierarchikusan jelenjen meg, hanem párhuzamosan, egyenrangúként. Ez azért is fontos lenne, mert az egykorú recepció adatai – ahogyan láttuk is – sokkal inkább az 1815-ös változatra vonatkoznak mintsem az 1817-esre, tehát érdemes jól olvashatóvá tenni ezt a szövegváltozatot is. S még valami: így sokkal szembetűnőbb lenne, hogy a stiláris módosítások mellett

⁵⁶ A négy sor így hangzik: „Kis Méhis árthatz a' nagy erőnek is! / Szegény, Királyát sokba segítheti! / E' Példa téged óh kevélység / Int, hogy az embereket ne bántsad!” KOZOCSA, *i. m.*, 128.

van néhány olyan, jelentőségteli szövegváltoztatás, amely döntő poétikai jelentőséggel rendelkezik. Ezekről hamarosan szó is lesz.

Legalább ilyen tanulságos egyébként ugyanennek a mese-szüzsének egyéb, recens megvalósulásait végignézni, hiszen ezek szintén arról árulkodnak, hogy milyen szövegalkotási módokat hagy maga mögött ez a szöveg, illetve hogy milyen befogadói horizontokkal kell számolnunk egykorúan. Ráadásul a ponyvaváltozatok végigkövetése a popularizálódás szintjeit is láthatóvá teheti. Innen nézvést különösen izgalmas jelenség az, hogy létezik későbbi Lúdas Matyi-változat – feltehetőleg nem függetlenül már a Balog István-féle tündérváltozathoz sem –, amely egy megbékéltető záradékkal látta el a művet: Matyi megsajnálja Döbrögit, és nem veri meg harmadszor. Itt a zárlat igénye éppúgy megvan, mint a Péter Ambrus-féle másolatban, csak ennek a természete más. Kazinczy viszont az egyik 1815-ös levelében – nyilván emlékezetből – úgy foglalta össze a mű tartalmát, hogy a verések száma szinte a végtelenbe nyúlik, amennyiben nem következik be Döbrögi megjavulása: „A Rege ez: Lúdas Matyi az anyja lúdait vásárra hajtja. Döbrögi úr megszólítja, s minthogy süveget nem von, megvereti. Matyi bosszút liheg, s az erdőbe csalja, ott jól elveri. Chirurgusnak öltözik, jól elveri, elveri 3szor és negyedikszor is s leczkét ad neki, hogy többször is lesz verés, ha nem használ.”⁵⁷ A Tár Péter nevéhez köthető ponyvaszövegben pedig Matyi élete nem marad homályban, mint Fazekasnál, sőt, arról értesülünk, a címszereplő be akar állni betyárnak.⁵⁸ Itt Lúdas Matyi életútja – igen logikusan – a törvényen kívüliségnek, a deviáns magatartásnak az irányába hosszabbodik meg; ismét hangsúlyoznám, jellemző, hogy Fazekas művének poétikai szervezethez nem igényelte ezt a megoldást. Ebben az értelemben ugyanis – a populáris igényű szöveg- vagy szüzsé-módosításokat is egykorú olvasatokként fogva föl – a Fazekas Mihály-i mű nem a populáris regiszterbe tartozik; ahhoz, hogy oda legyen beilleszthető, valamiféleképpen változtatni kellett rajta, azaz jelentősen át kellett alakítani a szöveget is.⁵⁹ Érdemes tehát ezen a ponton fölteni azokat a kérdéseket, amelyeket az előbb ismertetett olvasatok exponálnak. Milyen szerkezeti indokoltsága van Döbrögi harmadik megverésének, azaz ez miért nem marad el, illetve miért nem követi újabb? Valamint a mű vajon miért nem követi végig Matyi életét a bosszú művének megvalósulása után? Ezek a kérdések talán közelebb vihetnek a *Lúdas Matyi* újraértéséhez is.

⁵⁷ KazLev. XIII. 357.

⁵⁸ TÁR Péter, *Lúdas Matyi élete és kalandja: Tündéres szép história, 12 versben és 12 képpel*, H. n., 1864. A ponyvaváltozatokról összefoglalóan: PÓR Anna, *Lúdas Matyi százéves útja a népmesétől a színpadig = A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve*, szerk. BARÓTI Dezső, Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1963, 99–122, különösen: 106–107. Vö. még az első, 1815 és 1817 között, Nagyváradon kiadott ponyvaváltozatra vonatkozó adatközlésekkel: MILHOFFER Lajos, *Egy Lúdas Matyi-kiadás első ismert példánya*, MKsz, 1959/2, 202–203; SCHEIBER Sándor, *Egy Lúdas Matyi-kiadás további példánya*, MKsz, 1960/1, 39.

⁵⁹ Jó példa erre az a példány az 1817-es kiadásnak, amelyet 1847-ben egy ponyvakiadás számára akartak előkészíteni, ilyen címmel: „Ama rég’ elhíresedett Lúdas Matyi Története. Egy Eredeti Magyar Rege Négy Szakaszban legújabbán kiadva.” Ennek során pedig a szövegbe is belenyúltak, pl. kihúzták a Phaedruss-motívót éppúgy, mint a Fazekas beiktatta lábjegyzetet a *Tripartitum*ról: részletesebben lásd KOZOCSA, *i. m.*, 126–127.

Feltűnő ugyanis, hogy míg a mű a címszereplő nevelődésének történetével indul, Matyi élete Döbrögi harmadik megverése után kikerül a szöveg látóköréből: a mű éppen Döbrögi megigazulásának jelzésével zárul. Feltehetőleg ez a mű legfontosabb, értelmezendő csomópontja, ahonnan az egész szöveg poétikai karakterét visszamenőleg is jól be lehet mérni. A szakirodalom átfogó elemzési kísérletei rendre komoly erőfeszítéseket tettek arra, hogy egységes magyarázat keretébe tudják foglalni a mű képviselőinek tekintett igazságosztó jellegét az – ezzel nem teljesen összehangolható – lezárással.⁶⁰ Ezeket az értelmezéseket azonban jelentősen megterhelte az egyeztetés kényszere és terhe, különösen, hogy a bevallott vagy legalábbis érzékeltetett premisszák alapvetően ideológiai jellegűek voltak. Pedig, ha föladjuk azt az alapelvet, amelyet a mű szövegéből amúgy sem lehet meggyőzően kifejteni, miszerint Lúdas Matyi egyfajta közösségi, osztályharcos igazságszolgáltatás erkölcsileg fölmagasztosuló végrehajtója, akkor a lezárás valóban kulcsfontosságú szerkezeti elvét is könnyebben felismerhetjük. Célszerű Döbröginek a harmadik verés után elhangzó kommentárjából kiindulni:

...Az Isten

Így bánik, s bánjon valamennyi kegyetlen urakkal.
Ezt mondván, megtért a kastélyába, s azonnal
Elküldötte a húsz láncsást, kegyelemmel akarván
Ójni magát ezután az erőszaktételek ellen;
És törvénytelenül nem bánt, hanem úgy ahogy illik,
Embertársaival; jól is végezte világát.⁶¹

Lélektanilag semmi nem indokolná, hogy Döbrögi higgyen az őt nemcsak megverő, de minden egyes alkalommal ki is rabló Matyinak; ám a mű ezen a ponton tudatosan nem lélektani megoldásra törekszik. A fenti sorok ugyanis visszamenőleges érvénnyel is feltárják azt, hogy itt átfogóbb morális vezérelvek mutatkoznak meg a mű koncepciójában, híven ahhoz, amit a két fiktív levél megfogalmazott a *Dorottya* kritikája gyanánt. A *Lúdas Matyi* ugyanis a bosszú és a bűnhődés mélyen transzcendens hite szerint szerveződik, s eszerint a büntetés letölthető és igenis van vége. Döbrögi a rámért sorstól semmiféle erővel és furfanggal nem tudott elfutni, hiszen számára semmilyen jel nem tette felismerhetővé a szörnyű büntetést rámérő személyt: először egy bizalommal fogadott ács bizonyult Lúdas Matyinak, másodjára az az orvos, akitől a gyógyulást várta, harmadszor pedig az derült ki, hogy még az sem tekinthető biztosan Lúdas Matyinak, aki nyilvánosan annak nevezi magát. Ilyen módon sem a gyanakvás, sem az őrizet nem tudta megakadályozni azt, hogy az átokformulaként felfogható ígéret („Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!”) végzetszerűen be ne teljesedjen. Ám a kicselezhetetlen

⁶⁰ Vö. pl. BARÓTI Dezső, *Lúdas Matyi* = B. D., *Írók, érzelmek, stílusok*, Bp., Magvető, 1971, 241–246, különösen: 246; JULOW, *Fazekas Mihály, i. m.*, 276. skk.

⁶¹ FMÖM I. 175.

sors betölte – azaz a háromszori verés – után Döbrögi biztos lehet abban, hogy a bűne miatt rá mért vezeklése véget ért. A harmadik megveretés utáni reakció végső magyarázata éppen ebben rejlik: Döbrögi megszenvedett, revelatív felismerése a bűntől való megszabadulás kegyelmi lehetősége. A mű utolsó, imént idézett soraiban előforduló „kegyelem” szónak tehát aligha véletlenek a teológiai implikációi: a *Lúdas Matyi* erősen ragaszkodik egy olyan erkölcsi világtrendhez, amelyben a morál alapja kizárólag a Gondviselés működése lehet.

Érdeemes felfigyelnünk arra is, hogy a mű alapjául szolgáló négy verés (amely „levonás”-ként tagoló funkciót is betölt a szövegben) sem azonos módon brutális. Sokatmondó, hogy a fizikai fájdalom leírásának részletező és éppen ezért szánalmat ébresztő elemei kizárólag Döbrögi megveretéseivel rendelődnek hozzá, ráadásul a gradáció elvét is követve: az első verés után „Felelet helyébe aludt vér ömlött” ki Döbrögi szájából, a második esetben Matyi egy ágyban fekvő, még szedres daganatokkal elcsúfított testet ütlegel, a harmadik esetben pedig olyasvalakit, aki „Öszverogyott, és a kocsiból ájúlva zuhant le”.⁶² Vagyis míg Matyi bosszújának műve fokozatosan egyre kegyetlenebbnek, sőt, kifejezetten szadisztikusnak ábrázoltatik, addig Matyi megverésekor a leírás egyáltalán nem részletezi a bántalmazás fizikai hatását: ne feledjük, Matyira először ötven botot mérnek, majd még agyba-főbe is verik, ám arról, hogy ezután milyen állapotba kerül, szó sem esik. Annak ellenére sem, hogy a testi büntetésnek ez a módja a korabeli ítélkezési gyakorlat tanúsága szerint nem volt éppen jelképesnek tekinthető, sőt, egyvégtében ötven botot nem is igen szabtak ki senkire, mert az már az elítélt halálához is vezethetett volna, ezért az ilyen büntetési tételt több részletben osztották ki. A megszégyenítésképpen nyilvánosan elvégzett ütlegelés egyik célja egyébként éppen az elriasztás volt.⁶³ Meglett volna tehát az alapja annak, hogy Matyi fizikai bántalmazásának leírása is megkapja a reális és természetes szenvedés toposzait, akár azzal az implicit tanulssal, hogy így jár, aki vét a törvények és a szokások ellen. Erre mégsem került sor: a mű határozottan Döbrögihez rendeli hozzá a szenvedés elviselésének és feldolgozásának lelki mechanizmusait.

S ebben az értelemben Döbrögi figurája érthetően kerül fokozatosan a mű centrumába: míg a narráció kezdetben egyértelműen Matyi köré szerveződik, később fokozatosan áthelyeződik a hangsúly Döbrögire, hiszen csak az ő figurája hordozhatja a

⁶² A kritikai kiadás ezt a legutóbbi szöveghelyet így magyarázta: „F. a szót [az *ájúlva* szót – Sz. M.] nem mai köznyelvi értelmében használja: így ugyanis értelmetlen lenne, hogy L. M. Döbrögöt öntudatlan állapotban verné meg. *Ájúl* av. jelentése: meglepődni, csodálkozni, bámulni, meghökkenni.” (FMÖM I. 317.) Tünetértékű, hogy ezen a ponton a szómagyarázat alárendelődött egy ideologikus olvasat koncepcionális kívánalmainak, még azon az áron is, hogy ezáltal a megadott szójelentések ellentmondanak az egész részlet értelmének. Mintha a sajtó alá rendezők mentegetni kívánták volna a címszereplőt az alól, ami alól maga a mű nem akarja felmenteni... Annál is kevésbé, mert a Harmadik levonás 109. sorában, pontosan Döbrögire alkalmazva, s pontosan a verés következményeihez kapcsolva már előfordult az *elájult* szó, félreérthetetlenül az eszméletvesztés önkívületére utalva: FMÖM I. 173.

⁶³ Vö. HAJDU Lajos, *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*, Bp., Magvető, 1985, 147–159.

megigazulás folyamatát. Az első „levonás” után ezért is nem foglalkozik a szöveg részletesen azzal, miképpen készül föl Matyi ígérete beváltására, hiszen az ő élete azután már önmagában nem lényeges, csak annyira, amennyire Döbrögi büntetésének eszközeként kell megmutatkoznia. Ugyanez a magyarázata annak is, miért nem kapunk semmiféle információt Lúdas Matyiról azután, hogy a harmadik veréssel végzett. Talán nem árt arra sem fölfigyelnünk, hogy az az ábrázolási tradíció, amely szerint a fiatal és snájdig Matyival egy sokkal idősebb és ellenszenvesen kövér uraság figurája állna szemben, nem Fazekas szövegéből ered: magából a *Lúdas Matyiból* Döbrögi külsejére, korára és testalkatára nézvést semmit sem lehet megtudni, sőt, még az 1817-es kiadás rézmetszetei is egy vékony, bajuszos, egyáltalán nem idős férfit ábrázolnak Döbrögiként.⁶⁴ Pontosabban az életkori fázisokra mégis csak utal valami: azzal, hogy Döbrögi ezeken a metszeteken bajusszal látható, míg Matyi csupasz arccal, az ifjú és a férfi státusza kerül egymás mellé. Matyi és Döbrögi alkati elkülönülése vagy éppen szembeállítás az azonban nem része a műnek: kettejük összekapcsolódását még csak ez sem akadályozza meg.

A mű indításában – híven a versformához, a hexameterhez, amely eredendően az eposzi karaktert hangsúlyozza – Matyi részletező környezetrajzát kapjuk meg. Matyi címszereplővé emelése azonban már nem egy homéroszi-vergiliusi eposzi modellt követ, hanem egy másik tradíciót látszik felidézni, amely a 18. század végének, a 19. század elejének népszerű európai prózai olvasmányául szolgált. A bűnügyi történetekről van szó, amelyeket a korszakban hamarosan *pitavalként* kezdtek emlegetni, a műfajteremtő francia kiadványtípus szerzőjének neve nyomán. A nemcsak francia, hanem német nyelven is igen népszerű bűnügyi történeteket az jellemezte, hogy egy-egy nevezetes gonosztevő életének krónikás részletezésére épültek: gyakorlatilag a születéstől és a neveltetéstől kezdve egészen a megérdemelt, többnyire erőszakos halálig íveltek a biográfiák, külön kiemelve a gazfickóktól végrehajtott szörnyűségeket. Gyakori megoldásuk volt az is, hogy a főhőst familiáris módon, becenevén vagy ragadványnevén emlegették.⁶⁵ Mindez rendkívül erőteljesen hasonlít a *Lúdas Matyi* kezdetére.

⁶⁴ A négy metszetet a kritikai kiadás is közölte: FMÖM I. 163–175.

⁶⁵ Lásd például „Klostermájer Mátyás Baváriából való úton álló Zsivány” történetét, akit a szövegben végig Matyiként említenek: *Az Európai híres zsványok, útonálló tolvajok, gyilkosok, haramiák, lázadók és pártütők' tüköre, melyet Siller Fridrik írásából fordított* CZÖVEK István, I. kötet, Pest, 1817, 9–50. A „Kriminalgeschichten” európai, s különösen német divatjáról: Werner M. BAUER, *Zwischen Galgen und Moral: Kriminalgeschichte und Spätaufklärung im österreichischen Raum = Die österreichische Literatur: Ihr Profil im 19. Jahrhundert (1830–1880)*, hg. Herbert ZEMANN, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982, 381–398. A műfaj magyarországi recepciójáról lásd SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 237–249. Arra már Tarnói László tanulmánya felhívta a figyelmet egy Fazekas-vers forrása kapcsán, hogy nem természetlen dolog az életművet a német irodalom kontextusában olvasni: László TARNÓI, *Flugblattliedvarianten der unbekanntenen deutschen Quelle einer Nachdichtung von Mihály Fazekas = Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800–1850*, Teil 2, *Zeitschriften und Tendenzen*, hg. László TARNÓI, Bp., ELTE, 1987, 159–174. Párhuzamként fontos következtetésekre vezethet a következő újabb monográfia figyelembevételével a bűnügyi történetek kapcsán: Sarah SEIDEL, „*Erfunden von mir selbst ist keine einzige dieser Geschichten*”: *August Gottlieb Meißners Fallgeschichten zwischen Exempel und Novella*, Hannover, Wehrhahn Verlag, 2018.

A párhuzam még nyilvánvalóbb, ha mindehhez hozzászámítjuk a mű határozotlan kijelölt történeti indexét. A szakirodalom már eddig is nagy gondot fordított arra, hogy a *Lúdas Matyi* szándékolt anakronizmusát értelmezze, leginkább úgy, hogy a szöveg saját referenciáit – kivétel nélkül – középkorinak értvén, mindezt ütköztette a Fazekas korára érhető egyéb utalásokkal. Csakhogy a *Lúdas Matyi* saját magát egyáltalán nem minősítette középkorinak; a félreértés az egyik szöveghely téves értelmezéséből alakult ki. A *Lúdas Matyi* második, 1817-es kiadásába Fazekas beiktatott néhány sort, amely a *Harmadik levonásban* olvasható:

Hihető abban az időben
Történt vólt e' meg, mikor a sokféle keresztes
Ponyva hadak szanaszét kóborlották be hazánknak
Nagy részét.⁶⁶

Ez a valóban egyértelmű időkijelölő utalás azonban nem a középkori keresztes háborúkra utal, ahogyan számos értelmező vélte,⁶⁷ hanem a Dózsa-féle parasztháború kereszteseire. Hogy tényleg erről van szó, azt világossá teszi Fazekas egyetlen saját lábjegyzete, amelyet a *Lúdas Matyi* szövegéhez csatolt, s amely szintúgy csak a második, autorizált változatban bukkant föl: ezzel Matyi ragadványnevét, a Lúdast értelmezte. Vagyis Fazekas oly módon módosított az 1815-ös kiadáson, saját korábbi szövegváltozatán, hogy két egymással szorosan összetartozó részt toldott bele: egyet a főszövegbe, egyet pedig jegyzetként. Érdekes ez utóbbi szövegével is szembesülnünk: „Lásd Verbótzai Part. II. Titt. 30.”⁶⁸ Ez a jegyzet tehát Werbőczy *Hármaskönyvére* hivatkozik, vagyis azt a magyar jogszokásokat összefoglaló magisztrális munkát idézi, amely a Dózsa-féle parasztháború után keletkezett. S a hivatkozás egyébként pontos, a megadott helyen valóban szerepel a „ludas” szó.⁶⁹ Vagyis a mű Matyi ragadványnevét onnan eredezteti, hogy a jelző a Dózsa-féle parasztháború előtti és alatti normasértő tettek nyomán ragadhatott a deviáns egyénre. Annak pedig komoly poétikai jelentősége van, hogy a szöveg 16. századnak, s ráadásul Dózsa korabelinek kívánja magát feltüntetni, hiszen ilyenformán – figyelembe véve a „pórlázadásokról” kialakított egykorú, egységesen elmarasztaló történeti képet⁷⁰ – egy erkölcsileg felbomlott, kiszámíthatatlanná vált és irányát veszített

⁶⁶ FMÖM I. 171.

⁶⁷ Mint például HORVÁTH János, *Csokonai. Csokonai költő-barátai. Földi és Fazekas*, Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, 80; SZILÁGYI Ferenc, *A magyar népi epika hagyományai Fazekas Lúdas Matyijában*, MNy, 1954/5–6, 350–364, különösen: 364; WALDAPFEL József, *Magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bp., Akadémiai, 1963, 332; ILLYÉS Gyula, *Lúdas Matyi igaz története = I. Gy., Iránytűvel*, Bp., Szépirodalmi, 1975, II, 50; JULOW *Fazekas Mihály, i. m.*, 304; BÍRÓ, *i. m.*, 386. Megjegyzendő egyébként, hogy a kritikai kiadás ezt a szöveghelyet nem értelmezte.

⁶⁸ FMÖM I. 173.

⁶⁹ Ezt természetesen a kritikai kiadás is azonosította: FMÖM I. 317.

⁷⁰ Érdekes például megnézni, hogy egy Debrecenhez kötődő szerző nagy hatású populáris történeti összefoglalása milyen képet rajzol Dózsáról, „nem ember”-nek nevezvén őt: BUDAI Ferenc, *Magyar*

időszakot jelölt ki a megveretések számára.⁷¹ Ha ehhez mérjük hozzá azt a Gondviselés műveként felfogható megtisztulást, amelyet a mű következetesen és középpontba állítva ábrázol, akkor még egyértelműbb lesz a *Lúdas Matyi* erkölcsi alapelvekhez való ragaszkodása. Az a morális irányvesztés, amely még Eötvös József évtizedekkel későbbi nagyregényében, a *Magyarország 1514-ben* címűben is a Dózsa-féle parasztháború legfőbb jellemzőjeként bukkan fel, teljes joggal utaltatik egyébként a múltba az 1817-es kiadáshoz írott bevezető versben is (amely szöveg egyébként a harmadik, s legjelentősebb új betoldás volt az 1817-es változatban). Azaz az átdolgozás legfőbb tendenciája (nem számítva most a szintén kimutatható kisebb stiláris módosításokat) poétikai érdekű volt, s egymással szoros kapcsolatban álló, egységes koncepcióba illeszkedő részekkel bővítette a korábbi verziót. Egyáltalán nem arról van szó a bevezető vers esetében sem, amint azt – Horváth János nyomán⁷² – Baróti Dezső vélte:⁷³ mindez nem szemforgató gunyorosság, hanem egy, a mű egészével tökéletesen harmonizáló alapelv kijelölése, amely az érvényre juttatott új koncepció legfontosabb része. Hiszen ebben a néhány sorban a jogtalanság és a zabolátlanság világa kerül szembe a törvények szentségével és az uralkodók bölcsességével, vagyis a mű történeti indexének implikált jelentése ellenpontozódik a morál biztos tudásának állításával. Az 1514-re tett utalásnak és a bűnügyi történetek szerkezeti elvének az összefüggése pedig egyértelművé teszi, hogy a mű milyen poétikai feszültséget hasznosít: egy ilyen módon felidézett, a fellazult erkölcsiséget involváló műfaji tradíció minősül át a megigazulás morális tartalmát hordozni képes jellemfejlődéssé – s ezáltal nem lehet egyszerűen blaszfémikusnak vagy parodisztikusnak tekinteni az eposz műfaját felidéző hexameter alkalmazását. Matyi és Döbrögi egymáshoz kötődő, majd egymást szinte fölváltó figurája az erkölcsi megtisztulás dinamikus folyamatának a kifejeződése: s ebben az értelemben Fazekasnak tényleg sikerült, hogy művében megvalósítsa azt az „erkölcsi rajzolatot”, amelyet két fiktív levelében hiányolt Csokonai *Dorottyájából*.

Ország polgári históriájára való lexicon, a' XVI. század végéig, kiad. BUDAI É'saiás, Nagyvárad, Máramarossi Gottlieb Antal, 1805, III, 289–294.

⁷¹ Megjegyzem, Kulin Ferenc monográfiája nem tartja számon a *Lúdas Matyit* a Dózsa-féle parasztháborúval kapcsolatos szépirodalmi alkotások között. Igaz, Kulin könyve alapvetően későbbi idősakra koncentrált: KULIN Ferenc, *Hódíthatatlan szellem: Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről*, Bp., Akadémiai, 1982. Vö. még SZILÁGYI Márton, *A Dózsa-kép az 1840-es évek magyar irodalmában* = Sz. M., *Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016, 215–224.

⁷² Vö. HORVÁTH, *i. m.*, 80.

⁷³ BARÓTI, *i. m.*, 241.

SZILÁGYI MÁRTON
egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem
szilagyimarton@btk.elte.hu

Textual Considerations and Poetic Morals in Mihály Fazekas's Lúdas Matyi

Abstract: Mihály Fazekas's epic poem was first published in 1815 without indicating the author; the author then intended to replace this "piratical edition", published without his knowledge, with an authorised, revised edition, but still anonymously (1817). The article first discusses the philological questions of this publishing history with attention to the importance of textual modifications by the author. The study takes into consideration the questions surrounding the presumed source material's origins known in international folklore, critically reviewing the standpoint of folkloristics and literary history so far. Then it concludes that it is not the title character of *Lúdas Matyi* who is the central figure, but the other important character, Döbrögi, because this latter one is capable of demonstrating the state of purity achieved through suffering, and Lúdas Matyi, who takes his revenge on him three times by beating him up, is only depicted as a means to that end. The article identifies the fundamental structural schemes of crime stories (Kriminalgeschichte) in the poetic solutions of the work, which genre became popular at the end of the 18th century-beginning of the 19th century, reaching Hungary via German intermediation in the 1810s.

Keywords: Mihály Fazekas, Lúdas Matyi, folklore, crime stories, moral justice

DOI: 10.37415/studia/2020/3-4/56-79.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

